

Rekodifikácia a štandardizácia rómskeho jazyka

V mojom príspevku sa venujem rómskemu jazyku, jeho rekodifikácii a štandardizácii.

Úvodom dovoľte použiť slová Dr. Jána Berkyho-Luboreckého, ktoré vyslovil v jednom interviu – citujem: „Tomu, kto ovláda rómsky jazyk sa otvárajú brány do nepoznaného, krásneho, zaujímavého a pestrého života Rómov“.

Ďalej pokračuje poeticky:

Sar tu man šaj kames
kana avresar vakeres?

Ako ma môžeš chcieť
keď inak rozprávaš?

Sar saj prindžarav tiro jilo
kana tiro lav hin gadžikano?

Ako tvoje srdce poznať mám
keď gadžovskú reč nepoznám?

Sa tu man šaj kames
kana dumakeri čhib nadžanes?

Ako ma môžeš chcieť
keď nevieš moju reč?

Ako z týchto úvodných slov vyplýva, poznať a vedieť rómsky jazyk nie je hanba, ako si to niektorí rómski inteligenti myslia a mnohokrát ho zaznávajú. Preto mi dovoľte niekoľko slov venovať rómskemu jazyku.

Z histórie rómskeho jazyka vieme, že v prvej polovici 18. storočia vedci začali hľadať najpôvodnejší jazyk. Wiliam Jones prišiel porovnávaním starých jazykov k záveru, že pri nich nemožno hovoriť o takej bohatosti a usporiadanosti, ako je to pri sanskrite. Tak prišiel v 80-tych rokoch 19. storočia impulz pre jazykovedcov, začali sa sanskritom zaoberať, skúmať ho a zistili, že jazyk, ktorým hovoria Cigáni, Gypsyovia, Sintyovia atď., **teda rómčina**, je základom jazykov, ktorých základ tvorí práve sanskrit. Odvtedy sa vedci (Miklošič, Grelman, Pudiger) sústavne venovali skúmaniu rómskeho jazyka. Veľký význam mala prvá etnologická monografia Samuela Augustiniho-Horitsa „O dnešnom stave, zvláštnych mravoch a spôsobe života, ako aj ostatných vlastnostiach a danostiach Cigánov

v Uhorsku“. Vytvorením množstva teoretických prác a slovesných diel vznikol začiatkom 19. storočia **zlatý fond rómskeho jazyka**, do ktorého najúčinnejšie zasiahol svojim kapitálnym dielom „Cigáni v Európe a v Ázii“ August Frídrich Pott. Okrem časti o rómčine ako jazykovom type, etnologickom a lingvistickom skúmaní ich jazyka prostredníctvom tlačených a netlačených materiálov, sa v 1. zväzku jeho diela nachádza gramatika, v druhom zväzku sú texty i slovník. Práve tu poukázal na príbuznosť rómskeho jazyka so sanskritom, ako aj na vplyvy iných jazykov naň, uvádza históriu Rómov, rómske piesne a básne. Mnohí iní, ktorí sa venovali skúmaniu rómskeho jazyka, ako aj Pott, neboli Rómovia. Samotné dielo vypracoval na základe písomných správ o Rómoch.

V Hornom Uhorsku sa týmto témam venovali len amatéri, ktorí sa zaoberali skúmaním rómskeho jazyka, ale odborne to neanalyzovali.

V tomto období vychádza vo Francúzsku periodikum „Le Cigánes“, ktoré sa zaoberá problematikou Rómov

V novodobých dejinách ČSR zaznamenávame pokusy o literárne diela v rómskom jazyku v 60-tych rokoch 20. storočia. Priekopníkmi sa stali Puchmajer a Lípa, Česi, ktorí vydali knižne Rómsky jazyk. Podnetom pre napísanie tejto malej lingvistickej práce boli osobné rozhovory s prisťahovalcami, Rómami zo Slovenska. Využili východoslovenský rómsky dialekt.

Všetky pokusy do roku 1960 sú viac-menej zanedbateľné, až M. Hübschmanová sa znova na základe východoslovenského rómskeho dialektu sústavnejšie venuje najmä tvorbe rómskeho slovníka, ako aj rómskej gramatike (Základ rómštiny).

Prvé ucelenejšie dielo, porovnávajúce rómsku gramatiku so slovenskou, kolektívu autorov J. B. Luborecký, Michal Stojka, Jozef Prokop st., J. Berky, vychádza na Slovensku až v roku 1996. Ďalší slovník – „Rómština do vrecka“ vydala A. Koptová.

Na tomto základe, najmä gramatike, sa pokračuje na zveľaďovaní rómskeho jazyka. Získané poznatky jasne určili smery k zostaveniu rómsko-slovenského a slovensko-rómskeho slovníka. Teoretickým poznatkom o rómskom jazyku boli venované aj dve medzinárodné konferencie, ktoré s podporou Ministerstva kultúry organizovala univerzita KF, Katedra rómskej kultúry v Nitre. Určili sa tu základné ciele zveľaďovania rómskeho jazyka.

Rómsky jazyk, tak isto, ako ktorýkoľvek živý jazyk má viacero územných variantov. Dnešné rozdelenie dialektov je dôsledkom historických migračných vln a výsledkom kratšieho, či stáleho kontaktu s majoritnými spoločnosťami v štátoch, v ktorých dnes Rómovia žijú, alebo dlhšieho kontaktu s inými komunikáciami. Rómsky jazyk patrí medzi najdôležitejšie prvky vedomia rómskeho etnika, prenášal sa hlavne ústnym podaním. Bol a je jazykom etnickej skupiny Rómov a prostredníctvom neho sa Rómovia dohovoria všade na svete.

Regionálne varianty rómskeho jazyka na Slovensku sa odlišujú iba veľmi málo. Najviac Rómov, až 80 % (v SR ale i v ČR) používa východoslovenský dialekt, ktorým hovorí, aj mu rozumie. Tento bol opísaný aj gramaticky a začína plniť i úlohu literárneho jazyka, napriek skutočnosti, že západoslovenský dialekt obsahuje oveľa viac pôvodných rómskych slov ako východoslovenský.

Stredoslovenský je rozšírený iba medzi Rómami žijúcimi na strednom Slovensku. Maďarským hovorí pomerne veľká skupina tzv. maďarských Rómov na juhozápade a juhovýchode, slovná zásoba je ovplyvnená maďarským jazykom, tak ako je ovplyvnená rómština veľmi malej skupiny rumunských Rómov – korytárov, žijúcich na východnom Slovensku, rumunským jazykom.

Počas 2. svetovej vojny bola vyvraždená skupina českých a moravských Rómov, preto ich v súčasnosti týmto dialektom hovorí veľmi málo.

Pred vplyvom okolia chránia svoje jazyky, kultúru a spôsob života olašskí Rómovia, tak aj Sintiovia, ktorí sa ním dorozumievajú na celom svete a uchoval sa v autentickej podobe.

Svojbytnosť národa je potvrdená vlastnou kultúrou, umeleckým prejavom a hlavne vlastným jazykom. Aj k etnickej sebaidentifikácii patrí vlastný jazyk vo forme písaného slova. Okrem odbornej a umeleckej literatúry už vychádzajú rôzne noviny a časopisy, napr. *Romano nevo liľ*, kultúrno-spoločenský týždenník (Rómsky list), vychádzajúci od roku 1991 v slovenskom a rómskom jazyku. Významnou mierou prispievajú k formovaniu rómskeho povedomia, plnia akúsi národnobuditeľskú funkciu. Používa sa východoslovenský dialekt. Aj Rómovia z Anglicka, Maďarska, bývalej Juhoslávie používajú rómsky jazyk, ktorý je veľmi podobný tomuto dialektu. U nás ním hovorí a tvorí väčšina rómskych významných predstaviteľov, napr. básnik Dezider Banga, lingvistka M. Hübschmanová, písala spisovateľka Elena Lacková. Východoslovenský dialekt sa pokladá za východiskový aj pre „uzákonenie“ rómskeho jazyka v SR.

Ak dodnes sú pochybnosti o pravosti Rómov, je isté, že rómsky jazyk vznikol síce oddelene od príbuzných indoeurópskych jazykov, ale patrí k novindickým jazykom, indoeurópskej jazykovej rodiny. Historicko-porovnávacie, antropologické, ale predovšetkým jazykovedné štúdie objavili indický pôvod Rómov a úzke vzťahy predovšetkým s hindštinou. Napriek rozsiahlemu sťahovaniu a premiestňovaniu si zachoval základnú časť slovnej zásoby. Výrazná je jeho typologická blízkosť k stredoindickým a novindickým jazykom. Touto veľkou skupinou indoeurópskych jazykov hovorí dnes viac ako polovica ľudstva.

Slovná zásoba, ako veľmi otvorený jazykový subsystém, najviac a najrýchlejšie podlieha vonkajším vplyvom. I napriek tomu má slovenský a rómsky jazyk veľa spoločných znakov. Spoločné, praindoeurópske dedičstvo predstavuje pre ne najstaršia vrstva slovnej zásoby. V druhej skupine sa nachádzajú slová, ktoré nezávisle od seba prevzali obidva od iných jazykov.

Slovenčina je najmladšia a najživšia prienikom slovenských slov do rómčiny. Rómsky jazyk preberá prevažne výrazy, ktoré pomenúvajú nové reálie, ale i slová, ktoré nemajú v rómskom jazyku ekvivalent. Preberá zo SJ aj napr.: prípony, predložky (o, pre). Slovenský jazyk preberá z rómskeho len slová, ktoré sa používajú len v akejsi štandardnej slovenčine: pančo – človek, love – peniaze, čaja – dievča, čhávo – chlapec.

Už približne 100 rokov sa tlačia a vydávajú texty v rómskom jazyku, je jazykom, ktorý paradoxne v podstate nie je štandardizovaný. Pretože písaná tradícia v každom jazyku je nevyhnutne spájaná práve so štandardizáciou a kodifikáciou. Sú to cesty k riešeniu aj tohto komunikačného problému rómskeho jazyka, fixovaním písma a fixovaním slovnej zásoby a jej následným rozvíjaním. Vieme, že Rómovia na Slovensku sa dorozumievajú pomocou regionálnych dialektov, ktoré nie sú podrobnejšie preskúmané, v zásade sa však medzi sebou bez väčších problémov dohovoria. Je preto nevyhnutné urobiť správny výber normy, ktorá by mala tvoriť základ štandardizácie rómskeho jazyka. Spojenie dialektov východného a západného Slovenska môže vytvoriť základ na tvorbu slovnej zásoby kodifikovanej rómčiny. Jedným z predpokladov je vytvorenie a dokončenie dvojjazyčného rómsko-slovenského slovníka. Kodifikáciou sa ustanoví, resp. vyhlási istý systém národného jazyka za všeobecne záväzný pre verejnú komunikáciu. Štandardizáciou sa zavŕši úsilie a zavedenie noriem vo všetkých rovinách a oblastiach jazyka. Vydanie pravidiel rómskeho pravopisu, gramatiky rómčiny, rómskeho slovníka vrátane vedeckého opisu rómčiny budú tvoriť základ vydaných publikácií potrebných ku kodifikácii rómskeho jazyka.

Milena Hübschmanová prezentuje názor – citujem: „V súčasnej tzv. postmodernej sociolingvistike sa v súvislosti s plánovaním jazyka používajú pojmy kodifikácia pravopisu a štandardizácia jazyka. Pravopisné pravidlá možno stanoviť konvenciou, dohodou. Čas od času sa pravopis mení, aby bol v súlade s vývojom jazyka, najmenej pre určité obdobie býva jednoznačne záväzný. Kodifikovať jazyk, pokiaľ nechceme vytvoriť umelé esperanto – nie je možné. Pre proces zovšeobecňovania regionálnych variet a variantov sa používa pojem štandardizácia, ktorý neimplikuje fixnosť a záväznosť monoalternatívneho kódu. Štandardizácia počíta s faktorom spontánneho rozvoja, s väčšou časovou premenlivosťou foriem, pripúšťa polyalternatívne normy, je tolerantná voči regionálnym variantom, menovite lexikálnym, ale i gramatickým a fonetickým.“ Autorka tiež pripomína: „Stanoviť mieru medzi únosnou a neúnosnou polyalternatívnosťou je ťažké. Len rozsiahla komunikačná prax v najrôznejších sférach, kde sa uplatňuje ako hovorený, tak písomný jazyk, ukáže, ktoré alternatívy sú prijateľné a ktoré nie. Metóda pokusov a omylov pri štandardizácii jazyka je nevyhnutná.“

Podľa niektorých odborníkov na rómsky jazyk u nás ku kodifikácii došlo v roku 1971, kedy jazyková komisia pri vtedajšom Zväze Cigánov – Rómov na Slovensku (1969 – 1973), prijala záväznú písomnú normu slovenského dialektu rómčiny. Vychádzala z pravopisných zvyklostí a princípov slovenčiny. Bola v zásade prijatá slovenská abeceda, vrátane diaktrických znamienok, ktoré sa používali podľa odlišných pravidiel. Výnimku tvoria grafémy th, kh, ph, čh.

Tieto rozdiely v zápise a niekedy vo výslovnosti viedli predstaviteľov Rómov združených v Romani Union a niektorých romistov k pokusom o vytvorenie jednotnej transkripcie rómčiny. Posledný variant tejto transkripcie navrhol Marcel Courthiade a schválila ho Komisia pre štandardizáciu rómskeho jazyka Medzinárodného zväzu Rómov – Romani Union na jeho IV. Kongrese v roku 1990 vo Varšave. Táto štandardizovaná písomná norma vychádza z latinskej abecedy a pravopisné zásady majú umožniť jednotný zápis všetkých dialektov rómčiny pri zachovaní ich fonetických odlišností. V súčasnosti sa uskutočňuje akási desaťročná skúšobná doba, počas ktorej sa nemá na prijatie štandardizovanej písomnej norme nič meniť a má sa preverovať, do akej miery je prijateľná pre hovoriacich všetkými dialektmi.

Na území Slovenska a Česka existuje v rámci tohto jazyka určitá nejednotnosť, je to pochopiteľné, početnú prevahu a najvýraznejšiu jazykovú priebojnosť majú Rómovia pôvodom z východného Slovenska, a preto sa východoslovenský dialekt stal základom pre gramatiku, slovník a frazeológiu s prehľadom gramatiky, ktorý bol vydaný v roku 1991. Východoslovenská rómčina tvorí základ pre učebnicu slovenskej rómčiny a kľúč k učebnici slovenskej rómčiny, ktoré boli vydané v roku 1999 v rómsko-českej verzii.

Jazyková bariéra je veľkým problémom a jednou z príčin zlyhávania rómskych žiakov v školských výkonoch okrem sociálnej zaostalosti a častej chorobnosti. Reč ovplyvňuje rozumové schopnosti žiaka. Väčšina rómskych žiakov prichádza do školy s nedostatočnou slovnou zásobou a z tohto hľadiska sú už dopredu znevýhodnení. Jednou z foriem predchádzania tomuto problému bolo v školskom roku 92 – 93 zavedenie tzv. nultých ročníkov. Boli v nich zaradené deti z rómskych osád, kde ich komunikácia v slovenskom jazyku bola veľmi obmedzená. Deti práve z dôvodu neznalosti jazyka bývajú zaraďované do osobitných škôl. Úlohou nultého ročníka bolo prostredníctvom rozprávkových knižiek, pexesa, obrázkov riešiť komunikovanie týchto detí v slovenskom jazyku. Spôsob nultých ročníkov sa osvedčil a žiaci úspešne zvládli učivo prvého ročníka a bez väčších problémov pokračovali v ZŠ.

Vzhľadom na stále nejasnosti okolo rómskeho jazyka a jeho kodifikácie sa z iniciatívy Úradu vlády SR uskutočnila pracovná porada ku kodifikácii rómskeho jazyka už 15. 10. 1999 za účasti zástupcov MK SR, MŠ SR, ŠPÚ, KRK Nitra, Ústavu etnológie, Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, FFUK, Ústavu indológie Karlovej univerzity Praha. Program porady bol zameraný na súčasnú situáciu rómskeho jazyka pri príprave jeho kodifikácie a štandardizácie. Z jej záverov vyplynuli odporúčania a úlohy ako – vytvorenie pracovnej skupiny pod patronátom PdgF UKF Nitra – Katedry rómskej kultúry a pripraviť návrh opatrení k dokončeniu normotvorby pre rómsky jazyk. Na základe odporúčaní pracovnej porady ÚV SR bola zriadená Koordináčna rada pre rómsky jazyk a literatúru pri Katedre rómskej kultúry UKF Nitra. Jej členmi za predsedníctva Jána Berkyho-Luboreckého boli vysokoškolskí pedagógovia, zaoberajúci sa rómskym jazykom. Úlohou rady bolo úzko spolupracovať s kompetentnými ministerstvami, expertmi a odborníkmi SAV, univerzít, ústavmi a odborníkmi z radov Rómov. Na základe uznesenia vlády č. 703/2001 bod B.102, bolo Sekretariátu vlády pre rómske

komunity uložené vypracovať „Informatívnu správu o stave príprav rekodifikácie rómskeho jazyka“, ktorá mala predovšetkým ukázať dôležitosť používania rómskeho jazyka. Ak si má teda ktorákoľvek národnosť či etnická skupina v danom štáte v plnom rozsahu plniť svoje úlohy ako integrovaná súčasť spoločnosti, musí mať možnosť naplno sa rozvinúť. Musí sa o to predovšetkým sama pričiniť, musí integrovať seba, ale je aj v záujme ostatných súčastí spoločnosti umožniť jej to, a ak treba pomôcť jej. Na tomto základe sa uskutočnilo 12. 10. 2001 pracovné stretnutie jazykovej komisie pri Sekretariáte splnomocnenkyne vlády SR pre rómske komunity. Rôznorodosť a dialektovosť rómskeho jazyka je sťažujúcim prvkom používania, zvlášť v procese vzdelávania a výučby. Aj preto skupina expertov a nimi vytvorená jazyková komisia zložená z odborníkov z radov Rómov, SAV, MŠ SR, MK SR má prvoradú úlohu pripraviť podmienky pre rekodifikáciu rómskeho jazyka. Pracovná porada Jazykovej komisie dospela k jednoznačnému odporúčaniu, aby pod odborným gestorstvom UKF v Nitre – Katedry rómskej kultúry, základom rekodifikácie rómskeho jazyka bola východoslovenská rómčina, ktorú ako hovorový jazyk používa 80 – 85% rómskej populácie na Slovensku.

K príznakom plnej funkčnosti a rozvinutej národnostnej menšiny patrí aj plná funkčnosť a rozvinutosť jej jazyka, možnosť používať ho nielen v súkromnej komunikácii, ale aj vo verejnom styku. To, že Rómovia venujú svojmu jazyku a svojim jazykovým právam menšiu pozornosť než ostatné národnostné menšiny na Slovensku, je dané predovšetkým historicky. Odvtedy, čo štát oficiálne priznal Rómom práva národnostnej menšiny, teda aj jazykové, uplynul pomerne krátky čas a veľa z nich sa ešte nestačilo stotožniť so svojou národnosťou. To, že sa na Slovensku potreba kodifikácie podcenila, sa osobitne uvádza v Európskej charte regionálnych a menšinových jazykov, ako aj o možnostiach, ktoré z nej pre konkrétny regionálny alebo menšinový jazyk vyplývajú. Napríklad používať regionálny, alebo menšinový jazyk nielen ako komunikačný prostriedok v literatúre, v tlači a na školách, ale aj v úradnom styku a v konaní pred súdmi a správnymi orgánmi.

Jazyk je teda významným príznakom národnej identity, je vždy spojený s celou kultúrou daného etnika. Na jeho rozvíjaní by sa mali aktívne zúčastňovať všetci príslušníci danej národnosti, ale aj oficiálne inštitúcie.

Rómsky jazyk, ktorý bude rovnako rozvinutý a schopný fungovať vo všetkých sférach ako jazyky ostatných národnostných menšín na Slovensku, organicky prispeje nielen k národnostnej identifikácii, ale aj k integrácii Rómov, ako rovnocennej súčasti našej spoločnosti. Pri tejto príležitosti si vás dovoľujem upozorniť, že Sekretariát splnomocnenkyne vlády SR v spolupráci s ŠPU a odbornou gesciou UKF – KRK realizuje od šk. roka 2003/2004 projekt overovania kurikula výučby rómskeho jazyka na základných a stredných školách. Postupne sú otvárané tri stredné školy, súkromné gymnázium Košice, 8-ročné gymnázium Gándiho vo Zvolene a slovensko-anglické bilingválne gymnázium v Bratislave. Zmieňujem sa o tom preto, že osobitosťou týchto stredných škôl je to, že prebieha výučba romistiky – teda rómskeho jazyka a literatúry, histórie, zvykov a tradícií Rómov. Po overení výsledkov tohto experimentálneho projektu vypracujeme nové učeb-

né osnovy a učebné plány, ktoré sa budú v budúcnosti používať vo výuke rómskeho jazyka na základných, stredných a vysokých školách.

Program na podporu zachovania rómskeho jazyka, zvykov, tradícií a histórie je potrebné rozšíriť o organizovanie kultúrnych festivalov tak, aby tu dostali priestor jazyk, spev, hudba, tradície a aj multikultúrna výchova v podobe rómsko-slovenských vystúpení a i.

Použitá literatúra:

Andrea Rácová – Indické pramene slovnej zásoby rómskeho jazyka. V: Rómsky jazyk v Slovenskej republike, Bratislava, štúdio –dd- 1995, s. 15-18

Vývoj lexiky slovenskej rómčiny, V: Jazykovedný časopis, 46, 1995, s. 100-106

Kategória aspektválnosti v slovenčine a rómštine, V: Sociolingvistika Slovaca 4, 1999, s. 172-177

Neologizmy v slovenskej rómčine utvorené z rómskych základov, V: Medacta „99“, zb. 3, Nitra, SlovDidact 199, s. 31-38

Jazyk ako jeden z príznakov rómskej identity. Zborník z konferencie (rukopis autorky A. Rácovej)

Monografia:

Rácová A. – Horecký J.: Slovenská karpatská rómčina. Opis systému, Bratislava, Veda vyd. SAV, 2000, s. 80

Ján Horecký: Rómčina ako jazykový typ v Slovenskej republike. Bratislava, štúdio –dd-, 1995, s. 8-13

Slavo Ondrejkovič: K niektorým aspektom štandardizácie rómskeho jazyka. V: Rómsky jazyk v Slovenskej republike, s. 48-52

K otázke literárnej rómčiny. V: S. Ondrejkovič (Ed): Slovenčina v kontaktoch a konfliktach s inými jazykmi. Bratislava, Veda 1999, s. 165-171

Rómsky jazyk v Slovenskej republike, Štúdio –dd- Bratislava, 1995

